

10. Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. Т. 3. Статут Великого князівства Литовського 1529 року: У 2 кн. Кн. 1 / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. — О.: Юрид. л-ра, 2004. — 672 с.
11. Судобник Казимира / Под ред. А. Тила. — Вильнюс, 1968.
12. Хайск Ф.А. Право, законодавство та свобода: Нове викладення широких принципів справедливості та політичної економії: В 3 т. Т. 1. Правила та порядок: Пер. з англ. — К.: Сфера, 1999. — 196 с.
13. Юрганов А. Л. Категории русской средневековой культуры. — М.: МИРОС, 1998.

Анотація

Ковальова С. Г. Статути Великого князівства Литовського як етап еволюції законодавчих повноважень господаря. — Стаття.

У статті досліджені повноваження господаря у Великому князівстві Литовському. Статути Великого князівства Литовського розглядаються як черговий етап еволюції законодавчих повноважень господаря.

Ключові слова: господарь, законодавчі повноваження, Велике князівство Литовське, Статути Великого князівства Литовського.

Summary

Kovalyova S. G. Statuts of Grand Duchy of Lithuania as the stage of evolution of legislative plenary powers of owner. — Article.

In the articles investigational of plenary powers of owner in Grand Duchy of Lithuania. Statuts of Grand Duchy of Lithuania examined as the duty stage of evolution of legislative plenary powers of owner.

Keywords: господарь, legislative plenary powers, Grand Duchy of Lithuania, Statuts of Grand Duchy of Lithuania.

УДК 340.15(474.5):342.5

Т. І. Бондарук

ПАНИ-РАДА ЯК АРИСТОКРАТИЧНИЙ ЕЛЕМЕНТ У СИСТЕМІ ОРГАНІВ ВЛАДИ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО (ЗА ПРАЦЯМИ О. О. МАЛИНОВСЬКОГО)

Звертання до пропонованої тематики зумовлене рядом факторів. Найперше, досьгодні існують істотно різні визначення складу, місця, ролі, компетенції Пани-ради в системі органів влади Великого князівства Литовського. Спектр думок тут достатньо широкий. Так, Пани-рада визначається як «центральный державный, спочатку дорадчий орган» (Б. Й. Тищик) [18], «дорадчий орган, який водночас фактично підпорядковував собі великокнязівську владу» (О. В. Русина) [16], «оплот аристократичного конституціоналізму» (Д. С. Вирський) [6] тощо. М. М. Страхов і В. О. Румянцев наділяють Пани-раду практично абсолютними владними повноваженнями, визначаючи її як «постійно діючий законодавчий, виконавчо-розпорядчий, контролюючий і судовий орган» [17, 131]. Такої ж думки дотримується білоруський дослідник А. Ф. Вішнеускі [7, 49]. Позиція П. П. Музиченка полягає у визнанні Пани-ради «важливим органом», який еволюціонував від консультативного (як колись рада при київському

князі) до «дещо обмежуючого» владу великого князя литовського [14, 120]. Уявляється, немає потреби доводити, що все це дає підстави для певних уточнень, тим паче, що йдеться про багато в чому визначальну ланку владної системи.

Іншим важливим чинником дослідницького інтересу є те, що увага до аристократичного елемента у владній структурі Великого князівства Литовського дозволяє значно розширити обриси історико-правового дослідження, поглянути на юридичні інститути й процеси крізь призму теорії еліт. Адже, за визначенням З. Когута, «роль еліти, її структура, міра її відкритості або закритості для нових членів, використання влади, ідеологічні настанови та міра відповідальності еліти перед рештою суспільства — всі ці фактори є визначальними для вирішення підставових питань у дослідженні суспільства» [11, 27]. Безперечно, це справедливо і щодо ретроспективних досліджень традиційних суспільств.

Природно, що з усталеної трикомпонентної (за М. Вебером) системи досліджень суспільного становища людини: клас (заможність), статус (стан), партія (влада) для історика права основним є останній елемент, як квінтесенція двох інших. У цьому зв'язку саме правовий статус Пани-ради є, так би мовити, «ідеальним» предметом досліджень.

Основним же рущійним моментом даної доповіді виступає факт, ще раз підтверджений, зокрема, В. Василенком, що саме на XIX — першу третину XX ст. «припадають найбільші успіхи східнослов'янської літуаністики» [4, 156]. Адже даний етап є вирішальним з точки зору формування репрезентативної джерельної бази, і з точки зору реконструкції основного масиву історичних фактів і основних варіантів вирішення спірних питань. Це, з одного боку, пояснює те, чому, за констатацією Н. М. Яковенко, «з уст істориків XIX — початку XX ст. ми уявляємо апарат політичного примусу, тобто органи влади і управління, які забезпечували цілісність соціального організму і владу держави над безпосередніми виробниками» [20, 6]. З іншого боку, це так чи інакше зумовлює певну вочевидь об'єктивну «вторинність» сучасних юридичних реконструкцій. Зокрема, навряд чи можна при дослідженні будь-якого юридичного явища чи інституту Великого князівства Литовського оминути праці попередників, які вже запропонували основні варіанти рішення спірних питань. Нагальною потребою тут залишається залучення цих «варіантів» до активного наукового обігу. Повною мірою це стосується і праць академіка ВУАН Оникія Олексійовича Малиновського, які становлять золотий фонд української юридичної літуаністики [15]. Насамперед йдеться про його ґрунтовну монографію «Рада Великого князівства Литовського в зв'язі с Боярской Думой древней России» (далі — «Рада...»).

Презентуючи концепцію Пани-ради О. О. Малиновського, буде логічним прийняти його схему викладу матеріалу. Так, монографія складається з двох частин, перша з яких присвячена Боярській думі Давньої Росії; друга складається з двох випусків, присвячених Раді Великого князівства Литовського. Така схема, за висловом М. Ф. Владимирського-Буданова, «являє деяку оригінальність», оскільки значна її частина безпосередньо не стосується власне великокнязів-

ської Ради. Водночас очевидно, що саме такий історико-порівняльний підхід дає максимум можливостей для реконструювання цього владного органу.

Не викликає сумнівів цікавість, важливість і інформативність матеріалу, вміщеного у випуску першому частини другої «Ради...», який стосується за періодизацією О. О. Малиновського становлення Пани-ради. Хоча і з певними застереженнями, слід погодитися з В. Яремчуком, що «з погляду наукової новизни, наявності висновків і узагальнень» [22, 221] найбільш новаторським був перший випуск другої частини. Так, блискуче обгрунтовані основні тези вченого про аристократичні засади у творенні та управлінні Великого князівства Литовського, про зв'язок Боярської думи з Пани-радою отримали визнання в науці і сьогодні вже не потребують додаткових доказів.

Водночас особливу увагу привертає науковий стиль О. О. Малиновського. Його характерними ознаками є залучення, в тому числі і через цитування, якнайширшого кола джерел, що забезпечує репрезентативність дослідження та зумовлює глибоке проникнення в сутність середньовічного права.

Так, наприклад, проаналізувавши згадки про ради від 1324 до 1488 рр., він пише: «Ми не можемо сказати, коли саме з'явилася рада при великому князі Литовському», підтверджуючи думку М. Ф. Владимирського-Буданова, що «висновки автора раз у раз відповідають фактам. Автор скрізь говорить мовою фактів і з крайньою точністю не йде далі від них», та що з цього «іноді буває навіть шкода» [5, 236]. Але, уявляється, це «шкода» для юриста-позитивіста відшукувати точні дати і чітко визначати статуси, а не для дослідника історико-правової реальності XIV–XVI ст.

Принагідно зазначимо, що О. О. Малиновський блискуче володів власне юридичними методами дослідження, що яскраво проявилось, зокрема, при дослідженні ним інституту злочину за Литовським статутом [13].

Важливою ознакою наукового стилю вченого, уявляється, є його політична незаангажованість і намагання не підводити дослідження під офіційні ідеологічні схеми [2, 16–20, 14–17]. Так, називаючи своє дослідження «Рада Великого князівства Литовського в зв'язі з Боярской думой Древней России», він ніби провокує на очікувані висновки, але на підставі ґрунтовних студій лише помірковано зазначає: «між Радою Великого князівства Литовського і Думою Боярською стародавньої Русі є зв'язок», чим певною мірою навіть дратує рецензента, для якого цей зв'язок безпосередній і щільний [5, 212]. Таке ставлення до історико-правових інститутів є цілком сучасним, адже, наприклад, і для авторки найновіших досліджень про великокнязівську раду [23] Л. Корчак так само не вирішеним залишається питання про спосіб її виникнення та ступінь рецепцій/запозичень.

Ще однією ознакою стилю О. О. Малиновського є тонко підмічена М. Ф. Владимирським-Будановим та особливість, що «вдумуючися, завсіди знаходиш, що він робить ґрунтовно, залишаючи читачеві самому робити ці подальші кроки, яко-мога полегшивши йому дорогу» [5, 236], що і виявилось для автора цієї праці певною спонукуюю і виправданням «переказу» твору нашого великого попередника.

Як зазначалося, О. О. Малиновський ділить історію Пани-ради, як і власне другий випуск своєї праці, на два періоди: до 1492 р. — період утворення ради, 1492–1569 рр. — період панування ради, зумовленого її законодавчою формалізацією. (Для порівняння М. Ф. Владимирський-Буданов, «уявляючи долю ради в історичному русі, не задовольняючись з правничої аналізи її складу й прав» побачив в розвитку ради чотири періоди: час Гедиміна і Ольгерда, себто добу чинності Литовсько-Віленської ради на ролі загально-державній; добу полонізації вищої верстви й Ради від першої унії з Польщею до Казимира; часи Казимира і Олександра, добу фактичного повноправ'я ради; добу Сигізмунда, час співіснування Ради і Союму [5, 215].) Власне «правничому аналізу» присвячена друга частина другого випуску «Ради...», що і дасть нам змогу в загальних рисах окреслити концепцію О. О. Малиновського [12].

Як зазначалося, певної стабілізації інститут Пани-ради досяг наприкінці XV ст. Насамперед це стосувалося її назви і складу. Так, відомі вислови: «пани ради», «пани», «прелати і панове рада», «панове рада обоєго стану духовние и светские». Членами ради по духовному званню були тільки католицькі єпископи, яких було всього четверо: Віленський, Луцький, Жомоїтський і Київський і які перераховувалися в актах саме в такому порядку. Світську частину ради складали, насамперед, найвищі місцеві правителі, урядники земські і двірні, а саме: воеводи, каштеляни, маршалки (на початку XVI ст. *ex officio*). Крім маршалків господарських, за актами 1493–1569 рр. мали доступ у раду інші урядники двірні і земські: насамперед, канцлер та підканцлер; підчаші, підкоморії, стольники, крайчі, конюші, підстолії, ловчі, кухмистри, мечники, хоружі, підскарбії двірні, писарі і секретарі. В XIV і XV ст. перше місце серед світських членів ради належало панам. У кінці XV ст. і в XVI ст. за загальним правилом князі з огляду на ліквідацію удільної системи вже не є автоматично членами ради за званням. Однак «за особистим правом» вони (зокрема, йдеться про князів Острозьких, Чарторийських, Слуцьких, Одинцовичів, Полубенських, Сангушковичів), ще тривалий час входять до її складу, що опосередковано підтверджує тезу про особливе місце князів (на походженні яких, за висловом Н. М. Яковенко, «лежав сакральний відблиск» [21, 81]) у середньовічному, зокрема українському, суспільстві.

Деякі виключення стосуються і панів. Ті з них, які мали значні заслуги перед господарем, отримували звання пана-ради за особистим правом. Слід зазначити, що існувала ієрархія «сидіння» в раді, що визначалася ступенем «зацності і стародавності вряда». Зокрема, єпископ Віленський — завжди першоприсутній член ради, при голосуванні ж воеводі Віленському належить перше місце після єпископа Віленського і вище інших єпископів, а маршалки господарські становили цілу групу у складі ради та обособленого місця не мали: сиділи між урядниками двірними і земськими, нижче одних, вище інших. Можна сказати, що підчаші, наприклад, завжди займали місця вище маршалків; мечники, хоружі, писарі — нижче.

З другої половини XV ст. зі складу всіх членів ради виділяються «старші пани», що є суттєвим моментом у становленні ради. Так, у листі князя Казими-

мира 1455 р. після переліку Пани-ради додано «и иные панове вси старшие». В актах кінця XV і першої чверті XVI ст. часто виступають не всі, а деякі радні пани, саме ті, які в загальних переліках стоять на першому місці. Це — старші члени Пани-ради: «рада наивысшая», «господа старшая», «прелати и панове старшии», «majores consilarii» тощо. У досеймову епоху старші пани радні не відмежувалися остаточно від інших членів ради, і тільки сеймовий рух сприяв оформленню «станів, сойму належачих» і «таємної» ради. Типовий склад таємної ради це — всі єпископи, всі воєводи і каштеляни, старости — Жомоїтський і Луцький, маршалок Волинської землі, канцлер і підканцлер, гетьмани, маршалки — земський і двірний і підскарбій земський. Члени таємної ради складали присягу, в якій зобов'язувалися подавати поради, не виказувати державних таємниць, піклуватися про вигоди господаря, охороняти мир і спокій держави тощо. Урядники, що інколи допускалися в раду (головним чином писарі і секретарі), теж приносили присягу і називалися «врядниками дворними до ради присяглими».

Таємна Пани-рада складалася з двох «лавиц». До першої «преднейшої ради» належали насамперед єпископ Віленський, воєвода Віленський, воєвода Троцький. Показовим є те, що цей давній порядок був порушений лише раз, коли воєвода Троцький — князь К. Острозький за особистим привілеєм отримав перше місце серед світських панів радних. Таємна рада власне стала уособлювати Пани-раду після остаточного встановлення інституту вальних сеймів. Вже тоді «Рада наша», «висока рада», «верна рада» — звертання власне до ради. Дуже рідко члени ради називаються врядами. Таке бачення О. О. Малиновським еволюції ради дало підставу В. Василенку не зовсім обґрунтовано зарахувати його до прихильників тези В. Антоновича про те, що «з середини 1450-х років рада з особистого дорадчого зібрання при великому князі стає державною установою Великого князівства Литовського» [4, 156].

Значна частина праці О. О. Малиновського присвячена соціальним, майновим, кількісним характеристикам панів радних. Пани-раду складали великі землевласники та представники давньої аристократії, насамперед це князі та пани, що мали значні економічні, соціальні, юридичні прерогативи. Так, їхні доходи складали доходи від землеволодінь; доходи від урядів, які вони займали; доходи від місцевих урядів, які вони очолювали; доходи від заставлених господарських замків, волостей, дворів; винагороди як господарських радників тощо. Пани радні не тільки багаті люди, вони люди знатні, члени давніх родів — «вельможни и высококровное». Уряди, з якими пов'язане звання пана радного, даються з «ласки» господарської, що зумовлювалась особистими заслугами і заслугами предків. Причому заслуги предків слугували для нащадків «побудкою до всяких зацных справ», стимулювало їх ревно ставитися до служби господарської, щоби не применшити «зацности и старожитности дому своего». Відповідно належність «до роду» була для господаря гарантією високих моральних рис радників, серед яких благородство, військова звитяга, щедрість, інші чесноти, зрада яких, за Н. М. Яковенко, сприймалися як щось «аномальне і негоже» і випадало із звичного порядку середньовічного суспільства як су-

спільства усталених статусів. Цікавими є статистичні підрахунки О. О. Малиновського. Так, протягом досліджуваних 79 років функціонування Пани-ради «преднейшими» радними панами «светского стану» (перша лавиця) були 4 князя, члени трьох родів: 2 — Голошанських, 1 — Острожський і 1 — Збаражський (14 %); і 25 панів, членів 11 родів: 7 — Радзивіллів, 4 — Ходкевича, 2 — Кгаштолта, 2 — Кезгайла, 2 — Заберезинських, 2 — Кишек, 1 — Монтикгирдович, 1 — Клочко, 1 — Глебович, 1 — Билевич (86 %). Серед членів другої лавиці таємної ради — 24 князя (27 %) і 69 панів (73 %). Така тенденція пояснюється О. О. Малиновським тим, що у власне Литві, Жомойті і давньоруських землях, з яких утворилося Велике князівство Литовське, була давня аристократія, що відіграла значну роль. Гедиміновичі і Рюриковичі вважали себе і вважалися у суспільній думці вище цієї аристократії, поки їм належала політична влада. З утвердженням єдиного державства і втратою політичної влади їхнє виняткове політичне становище змінюється рівними з нетитулованими панами правами. Хоча, очевидно, слід погодитися з Н. Яковенко, князівський авторитет, їх «іраціональне виділене місце в ієрархії, зокрема, українського суспільства» [21, 12–13] ще тривалий час стимулюватиме династичні тенденції в середовищі литовсько-руського магнатства.

До складу Пани-ради могли входити і представники рядового шляхетства і другорядних панських родів. Потрапляли вони в Пани-раду, по-перше, маючи певний освітній ценз і займаючи відповідні уряди: підскарбіїв, писарів, секретарів або ті уряди, від яких відмовлялася знать: конюших, кухмістрів, ловчих, мечників, чашників, хорунжих, дворян. Деякі з них (І. Сопега, І. Горностаєвич, О. Волович, Ф. Янушкович, Я. Гайко, Ю. Насиловський, В. Тишкович, Я. Филіпович та інші) зробили блискучу кар'єру.

Досліджуючи дражливе питання щодо впливу релігійно-національного чинника на склад Пани-ради, вчений констатує, що призначаючи в раду, господар, насамперед, мав на увазі знатність і багатство, а не національність (за винятком правила не призначати «на уряди» іноземців) і віросповідання: один і той же уряд давався то литвини, то руському, то католику, то православному; руські і литвини займали уряди по центральному, двірцовому і місцевому управлінню, — в останньому випадку байдуже — у власне Литві, Жомойті або в руських землях. Наприклад, гетьманами були: литвини — С. Кекзгайло, С. Кишка, Ю. Радзивілл, М. Радзивілл, руські — К. Острожський, Г. Ходкевич; маршалками двірними: литвини — Я. Заберезинський, Г. Остик, Ю. Радзивілл і руські — А. Ходкевич, Ільїнич, О. Волович. Руські пани Сопеги були воєводами Вітебськими і Підляшськими, руські пани Ходкевичи були обласними правителями — у Вільні, Троках, Жомойті, Новгородке, Києві, Вітебську; литвини Кишки — в Смоленську, Вітебську, Полоцьку, Жомойті, Троках, на Волині тощо. Такий фактичний стан справ був природним з огляду на політичну і економічну могутність православних князів і панів, але суперечив вимогам Городельського привілея 1413 р. Стосувалося це православних світських панів радних. «Духовний стан» Пани-ради складався лише з католицьких єпископів, православні архієреї ніколи до Пани-ради не входили.

Привілеєм 1492 р. було визначено випадки, коли рада господаря з Пани-радою є обов'язковою: відправляти послів в іноземні держави, скасовувати видані спільно закони, відбирати уряди, призначати урядників окраїнних замків, визначати видатки з державного казначейства, виносити найважливіші судові рішення. Однак важливішим, на думку вченого, є не цей перелік, який є неповним, а той факт, що формальним чином було обмежено владу господаря. Наступна логіка викладу матеріалу, підтверджена численними посиланнями на акти, свідчить все ж про закріплення можливості такого обмеження. Так, господар інколи самостійно вирішував питання, які за правилом вирішувалися на засіданнях Пани-ради (коли існувала згода, такі дії не вважалися самоуправством). Коли ж доброї згоди не було, зверталися до привілею. Однак навіть одноосібне видання або підписання актів не свідчило, що господар діє без «намови» з Пани-радою. Так само гнучкою була поведінка господаря за часів його відсутності у Великому князівстві Литовському: він міг узгодити свою позицію через листування, через своїх послів чи послів Пани-ради, міг надати право вирішувати питання Пани-раді, нагадавши, що «все справи здешнього панства складаєт на вашу млтєь рад своих».

У пам'ятках використовуються різні терміни для визначення ролі Пани-ради: «жеданье», «причина», «ведомость», «намова», «порада», «призволение», «воля» та ін. Різними термінами, на думку О. О. Малиновського, підкреслюються різні повноваження Пани-ради. Так, «жеданье» та «причина» означали ініціативу у вирішенні того чи іншого питання, надію, що питання буде вирішено певним чином. «Ведомость» стверджувала обізнаність у справах господарських. «Намова», «порада», «призволение», «зрозумєньє», «рада», «порозуменье» свідчили про дорадчу функцію. Терміни «воля», «произволєньє», «позволенье» можна вважати реалізацією владної функції.

Уявляється, таке осучаснення правничої термінології має здебільшого схематичний характер, адже кожне конкретне свідчення актів необхідно трактувати з погляду усталених норм етикету, наявності певних членів Пани-ради при його вирішенні, важливості питання тощо. Більш-менш однозначно говорити про владну діяльність Пани-ради можна у випадках відсутності господаря у Великому князівстві Литовському і за прямої вказівки діяти самостійно, «абы было з добрым его королевской милости и посполитым».

Задеклароване привілеєм 1492 р. положення не переслідувати Пани-раду, якщо вона буде незгодна з думкою господаря, і виконувати те, що вирішить Пани-рада, навряд чи можна розцінювати однозначно на користь Пани-ради, хоча, пише вчений, частіше переконували господаря, таким чином до відомого ступеня обмежуючи його владу.

Основним же чинником, який зумовлював місце Пани-ради у литовсько-руському суспільстві, було поєднання радними панами статусів великих землевласників зі статусом місцевих правителів, що забезпечувало їй особливий авторитет.

З огляду на кількісний склад Пани-ради (від 45 до 65 осіб перед Люблінською унією), О. О. Малиновський висловив тезу про те, що зібрання всіх панів

радних першопочатково називалось сеймом Пани-ради, а також вальним сеймом, що згодом переросли у зібрання Пани-ради, княжат, панят і шляхти-лицарства і назва вальних сеймів стала застосовуватися саме до них. Першопочатково учасники вальних сеймів Пани-ради вважалися природними представниками всієї землі. Князі і пани користувалися занадто великим впливом, занадто високо стояли у суспільній думці, і тому таке представництво визнавалося правомірним. Залучення до участі у вальних сеймах шляхти-лицарства зумовлювалося її зростаючою роллю в житті Великого князівства Литовського, насамперед у період ведення воєнних дій, що вимагали узгодження додаткових надходжень у бюджет. Пани-рада складала необхідну і важливішу частину вального сейму. Водночас склад Пани-ради звужувався. Частина її, насамперед урядники господарські і двірні, отримують нове визначення: «стани, сойму належачие». Поступово з закріпленням станових прав цей термін починають застосовувати до шляхетського загалу («все рицарство», «все посольство», «вси поданны»), що становить вже історію власне сеймового руху.

Компетенція Пани-ради, як зазначалося, була значно ширшою, ніж визначена у привілеї 1492 р. Так, за О. О. Малиновським, Пани-ради долучалися до вирішення всіх «справ господарских и земских». Серед них питання воєнної оборони держави (прикордонні укріплення, військова служба, укладення військових союзів та мирних договорів), дипломатичні відносини з іноземними державами, управління і розпорядження державними маєтностями, накладення сребщизни, мита, державні позики, судові функції (позиція вченого полягала у взаємозамінності або тотожності суду господаря і суду Пани-ради, і ця позиція загалом знайшла підтримку у сучасних дослідників [10, 11]), законодавча діяльність (до Литовського Статуту 1566 р.), право обрання великого князя, адміністративна діяльність.

Аналізуючи «заслуги зацные» Пани-ради, вчений констатує, оскільки всі нитки державного управління (щонайменше до 1566 р. і Люблінської унії 1569 року) перебували в руках Пани-ради, то і всі позитивні і негативні сторони литовського-руського ладу, світлі і темні сторони литовсько-руської історії мають бути поставлені їй на рахунок. Зосереджуючись на останніх, до них він зараховує зменшення території, неналежний стан «оборони земської», відсутність стійкого авторитету державної влади і, як наслідок, самоуправство.

Ключовим моментом у перенесенні центру ваги від Пани-ради до шляхетського загалу і відповідно від магнатського до шляхетського ладу він визначає Люблінську унію, коли господар вчинив на противагу позиції Пани-ради і на угоду шляхетству.

Узагальнюючи викладене, слід сказати, що, з одного боку, очевидно, що упродовж XIV–XVI ст. у Великому князівстві Литовському усталилася започаткована ще в давньоруському періоді типова феодальна модель державного управління, коли «першим серед вірних надавалося право давати свої поради в найважливіших справах». Це коло «рівних» обмежували досить малим числом. Насамперед тому, що «антагонізми рангу були в реальній ситуації надто крутими, навіть у самому середовищі аристократії» [1, 344]. У руслі загальноєвро-

пейському розвивалася тут тенденція до нівелювання даних відмінностей «не без того, щоб юристи не внесли сюди надмір геометричного духу, який погано пристосовувався до реалій, що валашалися набагато гнучкішими» [1, 345]. До особливостей розвитку владного аристократичного елемента у Великому князівстві Литовському як складовій частині Речі Посполитої слід віднести те, що з часом ці відмінності, як в ряді інших європейських країн, не об'єдналися в одну організовану систему, а створили, за висловом Н. Яковенко, «середньо-арифметичне» шляхетської вольності, що означало і позбавлення жорсткої залежності від верховної влади, і ослаблення через це цієї влади.

Зроблена О. О. Малиновським на підставі і з використанням репрезентативної джерельної бази реконструкція Пани-ради як органу центральної влади створює видиму картину її діяльності, місця і ролі у Великому князівстві Литовському, зумовлених поліваріантністю, з огляду на сукупність раціональних і ірраціональних чинників, у тому числі і при реалізації владних функцій у пізньосередньовічному суспільстві.

Природно, публічна сфера найбільше була відкрита як для унормування, так і для запозичень. «Політична нація» Великого князівства Литовського практично зразу ж приймала нові запозичення, якщо тільки бачила в них необхідність» [8, 14] — дещо категорично заявляє польський вчений А. Закшевський. Але навіть ці запозичення, як правило, приходили, за О. О. Малиновським, «з непомітною, невловимою поступовістю».

Коротко окреслити місце і роль Пани-ради як органу державної влади, услід за О. О. Малиновським, можна спробувати таким чином. Пани-рада — вищий орган державної влади, який міг виконувати законодавчо-розпорядчі, судові, контролюючі функції у Великому князівстві Литовському, їх обсяг залежав як від особи конкретного господаря, так і персонального складу Пани-ради.

Література і примітки

1. Блок М. Феодальне суспільство / Пер. з фр. В. Шовкуна. — К., 2002.
2. Про «офіційну ідеологію західпорусизму» див, напр.: Бопдарук Т. Західпоруське право: дослідники і дослідження. — К., 2000; Крумалепко М. В. Правовий статус етнорелігійних груп на українських землях Великого князівства Литовського у XIV–XVI ст. — О., 2008.
3. Бопдарук Т. І. Правовий звичай на українських землях литовсько-польської доби // Правовий звичай як джерело українського права IX–XIX ст. — К., 2006.
4. Василенко В. Політична історія Великого князівства Литовського (до 1569 р.) в східнослов'янських історіографіях XIX — першої третини XX ст. : Монографія. — Д., 2006.
5. Владимирський-Будапов М. Ф. Рада Великого Князівства Литовського: [Рецепція] // Записки соціально-економічного відділу / УАН. — К., 1926. — Т. IV. — С. 204–237.
6. Вирський Д. С. *Wojarska дума*. — <http://www.history.org.ua>.
7. Вішнеўскі А. Ф. Гісторыя дзяржавы і права Беларусы. Вучэбны дапаможнык. — Мінск, 2003.
8. Закшевський А. Великое княжество Литовское и XIV–XVIII вв. Свообразие права и государственного строя Великого княжества Литовского // Мир истории. — 2005. — № 1.
9. Не вдаючись тут до поновленої дискусії (Див., зокрема: Кириченко К. Історія Великого князівства Литовського в українській історіографії 1991–2003/4: основні тенденції // *Ruthenica*. — Т. 4. — К., 2005. — С. 216–229) про вживання терміна «литовсько-руський» щодо Великого князівства Литовського, вважаємо правомірним його застосування в даному тексті.
10. Ковальова С. Г. Еволюція судової системи і судочинства на Українських землях Великого князівства Литовського: Дис... канд. юрид. наук. — О., 2004.

11. Когут З. Коріння ідентичності. — Студії з ранньомодерної історії України. — К., 2004.
12. Викладається зі збереженням авторського цитування джерел за виданням: Малиновский И. А. Рада Великого княжества Литовского в связи с Боярской Думой древней России. Ч. II. Рада Великого княжества Литовского. Вып. 2. 1489–1569. — Томск, 1912. — 385 с.
13. Малиновский И. А. Учение о преступлении по Литовскому статуту. — К., 1894.
14. Музиченко П. Історія держави і права України. — К., 2007.
15. Показовою тут є висока оцінка праць О. О. Малиновського В. І. Пічетою, яку підтверджують автори видавця «Первый Литовский Статут (1529 г.)» С. Лазутка, І. Валикопите, Е. Гудавічюс. Див.: Лазутка С., Валикопите И., Гудавичюс Э. Первый Литовский Статут (1529 г.). — Вильнюс, 2004. — С. 19–20, зокрема, неодноразово посилаючись як на монографію О. О. Малиновського «Рада...», так і на видавчий пим «Сборник материалов, относящихся к истории папов рады Великого княжества Литовского (Томск, 1901).
16. Русина О. В. Velike Kniazivstvo Lytovske. — <http://www.history.org.ua>.
17. Страхов М. М., Румянцев В. О. Українські землі під владою Польщі та Литви (кінець XIV — перша половина XVII ст.) // Історія держави і права України: У 2 ч. — К., 1996. — Ч. 1.
18. Тищик Б. Й. Папи-рада // Юридична енциклопедія. — К., 2002. — Т. 4.
19. Український правовис. — 5-те вид., стер. — К., 1996.
20. Яковенко П. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). — 1993. — С. 6. Запам'ято, що дана теза дослідниці застала уточнену у другому видавстві її праці з огляду на певне помилування відповідних медіаістичних студій, насамперед, щоправда, власне історичних, а не юридичних (див. 21).
21. Яковенко П. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. — К., 2008.
22. Яремчук В. Історія права в науковій творчості О. О. Малиновського // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки. — Острог, 2002. — Вип. 2.
23. Koczak L. Litewska rada wielkoksiazecca w XV wieku. — Krakow, 1998; Koczak L. Adaptacja polskich wzorow ustrojowych w Wielkim Ksiestwie Litewskim na przykladzie ksztaltowania sie litewskiej rady wielkoksiazecej w XV wieku // History, Culture and Language of Lithuania. «Linguistic and Oriental Studies from Poznan». Monograph Supplement 5. Ed. by G. Blaszczyk & M. Hasiuk. — Poznan, 2000.

Анотація

Бондарук Т. І. Папи-рада як аристократичний елемент у системі органів влади Великого князівства Литовського (за працями О. О. Малиновського). — Стаття.

У статті характеризується один з важливих органів влади Великого князівства Литовського — Папи-рада. Визначається його місце в системі органів влади, вказується на аристократичний характер цього органу.

Ключові слова: Папи-рада, Велике князівство Литовське, О.О. Малиновський, радні папи, шляхта.

Summary

Bondaruk T. I. Gentlemen-advice as an aristocratic element in the system of organs of power of the Grand Dutch of Lithuania (according to O. O. Malinovskogo works). — Article.

In the article the Gentlemen-advice as one of important organs of power of the Grand Dutch of Lithuania is characterized. His position is determined in the system of organs of power, specified on aristocratic character of this organ.

Keywords: Gentlemen-advice, the Grand Dutch of Lithuania, O.O. Malinovskiy, advice gentlemen, gentry.